

Református jelképek a magyar heraldikában a Vas megyei református eklézsiák pecsétlenyomatainak példáján

A reformáció szakított a szentek tiszteletével, és ennek következtében a középkori egyházművészet gazdag, sokszor bonyolult jelképi világa a református ábrázolásokban háttérbe szorult, eljelentéktelenedett. A magyar református egyházművészetben a szimbólumok a 17. században kezdenek feltűnni. Bod Péter a *Szentírás értelmére vezérlő magyar Leksikon...* című, 1746-ban Kolozsvárott megjelentetett művében foglalkozott elsőként az „ábrázolásokkal”, amelyeket elsősorban Krisztussal hoz kapcsolatba.¹

Másfél évtizeddel később született *Szent Hilárius...* című opusában, ha csekély számban is, de vannak szimbólumokkal kapcsolatos fejtegetések. Takács Béla művészettörténész számítása alapján a Bod Péter 507 kérdés-feleletéből mindössze 5 foglalkozott a református jelképekkel.² Ezzel szemben az Isten báránya, a könyv, a kehely, a fönix, és a pelikán a 18. században épült református templomok díszítő elemeként már rendszeresen használt szimbólumok voltak.

A szimbólumok használatának általánossá válása 1830 után következett be, amikor a helytartótanács elrendelte, hogy minden egyházközségnek állandó, hiteles, és az illető eklézsia címerével ellátott, fémből készült pecsétnyomója legyen.³ A pecsétnyomókra kerülő szimbólumok kiválasztását a helyi lelkipászto-

---

* Feiszt György (Budapest, 1950) szombathelyi történész, levéltáros. Iskoláit a győri bencés gimnáziumban és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte. 1973 óta a Vas Megyei Levéltár levéltárosa, majd főlevéltáros, igazgatóhelyettes. Tagja a VEAB Településtörténeti munkabizottságának, a Magyar Levéltárosok Egyesületének. Az Acta Savariensia sorozat szerkesztője. Kutatási területe a középkori magyar várostörténet, családtörténet, címer- és pecséttan, valamint Szombathely város kultúrtörténete.

¹ Takács Béla: *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*. Budapest 1986, 11.

² Uo. 12.

³ Hörcsik Richárd: *A Magyar Református Egyház pecséthasználata*. In: Ráday Gyűjtemény évkönyve III. Budapest 1983, 119.

rok végeztek, és a falusi eklézsiák a már használatban lévő minták alapján vésettek tipariumaikat.

A zászlós bárány mint kedvelt jelkép Jézus Jordánban való megkeresztelésekor Keresztelő Szent János által mondott. „Íme, az Isten báránya, aki elveszi a világ bűneit” szavaiból ered.⁴ A Vas megyei egyházasrádóci református eklézsia 1833-ban készült pecsétnyomója Isten bárányát ábrázolja.⁵ A felsőöri ennél egy évtizeddel régebbi, de ennek közepén a nemesi közösség kardot és liliomot tartó vitéze áll, és a zászlós bárány csak mint sisakdísz került a címerpajzsra.⁶

Az Isten báránya ősidők óta kedvelt szimbóluma az egyházművészetnek. A helyi eklézsiák szimbólumaként való elterjedését sokan annak tulajdonítják, hogy ez szerepelt 1561-ben alapított debreceni nyomda kiadványainak címlapján, ami azután helyi címerek mintájául is szolgálhatott. A szimbólum Debrecen, Szentendre városok, Tura, Kecel és még sok más település címerében máig látható. A kutatók megszámozták, hogy a Tiszántúlon Debrecen példája lehetett az irányadó, hiszen a 79 gyülekezetből 75 ezt a szimbólumot vette fel pecsétjébe.⁷

Heraldikai szörszálhasogatásnak tűnik, de a kutatók azt is vizsgálták, hogy esetenként miért néz hátra a bárány. Ha levéltárosok vagy teológusok nem is, de néprajzosok erre is választ tudtak adni. Magyarázatuk úgy szól, hogy a pásztor régen a nyáj előtt haladt és gyakran hátranézett juhaira, hogy minden rendben van-e. Ha tehát a bárány Krisztust, a jó pásztort jelképezi, aki példaként népe előtt jár, akkor a hátratekintő bárányban ez a magatartás jelenik meg.

A Vas megyei Terestyénszecsőd eklézsiajának 1832-es év számmal jelölt pecsétnyomója egy piedesztál tetejére állított tartóban fényt sugárzó gyertyát mutat. Mellette olvasható Máté apostol evangéliumának 5,16 versére utaló bejegyzés: *Úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti Mennyei Atyátokat.*⁸

Nagyrákos egyházközsége a kelyhet helyezte pecsétnyomója középmezejébe. A kelyhet már az 1400-as években a cseh husziták is jelvényként használták, utalással a két szín alatt való úrvacsoravételre. Ennek alapján „kelyheseknek” is nevezték őket. A kehely a református vallás egyik emblematikus jelképe lett. Sír-

---

⁴ Jn 1,29.

⁵ Vas Megyei Levéltár (VAML) felekezeti anyakönyvek másodpéldányai, Egyházasrádóc, református születési akv. 1833.

⁶ VAML, Pecsétlenyomat gyűjtemény, Felsőőr 1860.

⁷ Takács Béla: *i. m.* 51.

⁸ VAML, Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai, Terestyénszecsőd, református születési akv. 1842.

köveken, egyházi szertartások tárgyain, oltárterítőkön, énekeskönyvek címdoldán, szószékkoronán olykor, mint a nagyrákosi pecsétnyomón is, szőlőfürttel együtt volt ábrázolva.⁹

A könyv, a biblia nagyon régi egyházi szimbólum. A próféták, apostolok, evangélisták, egyházatyák jelvénye volt. A magában álló, a nyitott, a kézben tartott vagy a csukott könyv valamennyi egyház szolgáinak kedvelt papi szimbólumaként jelenik meg, és a nemesi ún. „beszélő címerekben” is a lelkészek, lelkipásztorok hivatását jelölte. Kivételként szokták említeni Misztótfalusi Kis Miklós Házsongárdi temetőben látható, sírját fedő, 1702-ben készült síremlékét. Az erre vésett álló könyv ugyanis minden kétséget kizáróan a könyvnyomtató foglalkozást jelöli.

A Vas megyei gyülekezetek közül a kercai, az őriszentpéteri és a szalafői is a könyvet, a Bibliát vette fel pecsétnyomójára. A kercai eklézsia 1862-ben vésetett tipariumába egy díszítetlen nyitott könyv került. Az őriszentpéterin egy felhőből kinyúló kéz mutat a nyitott könyvre, amelyen az öt *hallgassátok* (Mt. 3,17) intelem olvasható.¹⁰

Óriszentpéteri viaszpecsét

Szalafői viaszpecsét

---

⁹ VAML Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai, Nagyrákos, református születési akv., 1857.

¹⁰ VAML Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai, Óriszentpéter, református házassági akv., 1841.

A szalafői eklézsia, amely Őriszentpéter filiája volt, készítette a jelképek szempontjából legösszetettebb pecsétnyomót. A pecsétmezőben jobbról sziklából fakadó forrás, balról az Őrség legjellegzetesebb növénye, a fenyőfa, felül sugárzó napkorong és holdsarló látható. Középen első látásra egy frivol jelenet, a címdoldalán SZ B (Szent Biblia) monogramos fedlapú köteten lovagló alak tűnik fel. A pecsétkép csak több korabeli pecsétlenyomat alapos elemzése után vált értelmezhetővé. A pecsétmező közepén valójában a fellegek közül bibliát nyújtó, nagyméretű jobb kéz látható.¹¹

Bod Péter a *Szent Hilariusban* azt írja, hogy *midőn a kakast a torony tetején látják a bűnösök, emlékezzenek meg arról, hogy ahogy a kakasszóra Krisztust megtagadó Péter megtért, ők is térjenek meg és kegyelmet nyernek*. Szenci Molnár Albert a *Consecratio templi novi* című művében a kakasról írja, hogy az nemcsak a reformátusoknál, hanem szerte Európában, a hűség, a bűnbánatra való felhívás, az éberség és az igazhitűség szimbóluma volt.¹²

Ha ezek ismeretében megnézzük a senyeházi egyházközség 1803-ban készült mívés pecsétnyomóját, akkor van okunk egy kis elmélkedésre. Az előtérben álló imaház tetején ugyanis két veszekedő kakast látunk, akiknek küzdelmét a harangláb tetején álló sárkány figyeli.¹³ Hasonlóan talányos a Körmenői gyülekezet 1783-as évszámmal vésett pecsétnyomója, amelynek középmezőjében egyesek szerint templomépület, mások szerint frigyláda látható.¹⁴

A fiait vérével tápláló pelikán, amely már a középkori keresztény szimbolikában Krisztus jelképe volt, és amelyet a reformátusok országszerte használtak, érdekes módon nem jelenik meg a Vas megyei gyülekezetek pecsétnyomóin. Annál gyakrabban szerepel viszont a nyugat-magyarországi nemesek címeres levelein.

Őriszentpéterei viaszpecsét

¹¹ VAML Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai, Szalafő, református születési akv., 1883.

¹² Takács Béla: *i. m.* 81.

¹³ VAML Pecsétlenyomat-gyűjtemény Senyeháza, 1856.

¹⁴ VAML Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai, Körmenő, református születési akv., 1857.

Somogy, Sopron, Vas, és Zala vármegyék levéltáraiban több tucat armális és címeres pecsét lenyomat található, amelyeken a fiaért magát feláldozó madár képe látható. A misztótfalusi eklézsia 1650-ben készült úrasztali kendőjén olvasható hímzett felirat szerint *az Úr Jesus Kristus az igaz pelikán ki megeleveníti a mi lelkünket az örök életre. Ámen.*¹⁵ Az ezzel közel egyidős Tavasz Gergelynek a Zala megyei levéltárban őrzött, 1662-ben kelt I. Lipót császárnak címzett címerkérő folyamodványában az alábbiak olvashatók:

„[...] Felsőged trónjához folyamodva állhatatosan, a legalázatosabb kéréssel fordulok, hogy legszentebb felsőged engem és általam anyámat [...] anyai rokonaimat, testvéreimet és azok fiait, figyelembe véve apám hűséges szolgálatait, amelyeket egyrészt a győri végeken másrészt más szerencsés hadjáratokban [...] felsőged boldog emlékezetű őseinek ötven éven keresztül hűséggel és állhatatosan teljesített és a jövőben én is teljesíteni fogok Magyarország és a kapcsolt részek kétségtelen nemesei közé befogadni és besorolni kegyeskedjék.”¹⁶

A kérelmet Szelepcsényi György kalocsai érsek, Esterházy Pál gróf, és Szegedy Ferenc választott erdélyi püspök támogatásával terjesztette az uralkodó elé. A folyamodványon megrajzolt címertervről az armálisban az alábbi címerleírás olvasható: *kerek talpú pajzs kék mezejében barna fészekben ülő jobbra fordult kiterjesztett szárnyú pelikán, csőrével mellét tépve vérével három fiókáját táplálja.*

I. Lipót kancelláriája által 1678. februárban Kőszeghy Györgynek, márciusban Tomadiny Györgynek kiállított pelikános címer csak a pajzsok rekvizitumaiban különbözik egymástól.¹⁷ A Zala Megyei Levéltár gyűjteményében megtalálható a Mária Terézia által Chinorányi Lipót kanizsai postamesternek adományozott postakürtöt mutató címer, amelynek sisakdíszén szintén a pelikán látható.¹⁸

A pelikán ősi címerszimbólum mivoltát bizonyítja, hogy az már a két évszázaddal korábbi magyar címeres leveleken is megjelenik. Mátyás király 1474-ban Kaposmérői Mérei Tamásnak, Veronai Gábor erdélyi püspök közbenjárására adományozta a leírás szerint „saját vérével fiait tápláló” pelikános címert. A címerfestményen a leírással ellentétben a pelikán fészket félhold, a fiókákat csillag helyettesíti. A címeradomány szövegében *literatus*nak nevezett Mérei a kitünt-

---

¹⁵ Takács Béla: *i. m.* 59.

¹⁶ Molnár András – Kapiller Imre: *Armálisok: Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898.* Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg 2004, 28.

¹⁷ Uo. 88–89.

¹⁸ Uo. 116–117.

tést nem csatatéren, hanem király iránti hűségével érdemelte ki, vagyis a pelikán a szolgálat és az áldozatkészség szimbólumaként került a címerbe.¹⁹

Batthyány Boldizsárnak és testvérének, Benedeknek II. Ulászló király által Budán 1500 decemberében kiállított címeres levelében is ott van pelikán. A Batthyány család, Boldizsár diplomáciai küldetéseiben, Jajca védelmében és Mátyás király uralma idején teljesített érdemeire való tekintettel kapta a művészi miniatúrában megfestett címet.²⁰

Közel egy évszázaddal később, I. Miksa király 1574-ben kiállított címeres levélben erősítette meg Nemesapáti Zalai, másként Tutor család régi nemességét és címerét. A Bécsben megfestett armális a magyar reneszánsz miniatúra növény- és gyümölcsfüzérrel díszített különlegesen szép kivitelű példánya. Az osztrák főhercegi, a magyar és cseh királyi, valamint Alsó-Ausztria címerpajzsával díszített keret a 15. századi Zsigmond udvarában kialakult címerfestői mintát eleveníti fel. Az osztott pajzsban felül ismét a fiait vérével tápláló pelikánt, alul pedig a jobbra lépő Isten bárányát, sisakdíszként újfent a pelikán jelenik meg.²¹

A pelikánt láthatjuk egy 1607-ben Gyulafehérváron kiállított címeres levélben is. Rákóczi Zsigmond fejedelem Dersi Petki Jánost – tekintettel annak katonai és diplomáciai téren évtizedeken keresztül tanúsított hűségét és áldozatkészségét – bárói ranggal jutalmazta, és részére címerként a pelikánt vörös pajzsba helyezve adományozza. A székely származású Petki érdemei között az oklevélben első helyen említetik, hogy 1601-ben ő szabadította ki a moldvai Botosán várában bekerített Báthori Zsigmondot, de harcolt Bocskai István háborúiban, és nem mellesleg később Rákóczi fejedelem kancellárja is volt.²²

Lelkipásztorok

¹⁹ Nyulásziné Straub Éva: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*. Budapest 1987, 42.

²⁰ Uo. 48.

²¹ Uo. 81.

²² Uo. 91.

1618-ban II. Mátyás Miskei Monostori Thassy Györgyöt jutalmazza pelikános címerrel hadi érdemeiért. Csáfordi Bolla István ugyanezért 1640-ben III. Ferdinánd királytól kapott Thassy címeréhez szinte megszólalásig hasonló címert.

Ha valaki találomra felüti az *Öt évszázad címerei* című antológiát, láthatja, hogyha ez verseny volna, a pelikánt csak címerpajzsra festett oroszlán tudná legyőzni. Ellenpéldaként talán a kakast hozhatnánk fel. Több száz címerképet áttekintve mindössze két kakasos címert sikerült felfedeznünk. Az első Mátyás királynak 1488-ban a Hradnai Holy család részére kiállított armálisa. A búzakévéen álló, vörös tarajjal megfestett ezüst kakast a címertani szakirodalom a megadományozott gazdálkodói voltára utaló szimbólumként tartja nyilván. A megállapítással nehéz vitatkozni, mivel az oklevélben sem a címerszerző érdemei, de maga a címer sincsen leírva.²³

Az érdemeket tekintve hasonlóan szófukar II. Ferdinánd király 1625-ben az Alsószilvágyi Gáll család részére kiállított armálisa is, amelyen egy kiterjesztett szárnyú kakas, egy hármias halomra helyezett lombkoronán állva kukorékol.²⁴

Nagy János

Bethlen Gábor fejedelem 1624. március 25-én Kassán címert adományozott Nagy János milotai lelképásztornak és fiainak. Kék színű pajzsban zöld talajon álló férfialak jobbában az Újtestamentumot, bal kezében pálmaágat tart. Jobb és bal válla felett egy-egy kiterjesztett szárnyú angyal feje fölé babérkoszorút tart. A sisakdíszként növekvő aranygriff jobbában fogja a vörös kötésű Bibliát.²⁵

1629. július havának 13. napján Bethlen Gábor erdélyi fejedelem címeres nemeslevelet bocsátott ki, amely-

²³ Uo. 46.

²⁴ Gözsy Zoltán – Gözsy Gáborné: *A Somogy Megyei Levéltár üvegablakai*. Kaposvár 2000, 122–123.

²⁵ Szálkai Tamás: *Armales Transylvanorum* Máriabesnyő–Gödöllő 2009, 72–73.

ben az erdélyi és a magyarországi részekben (a Partiumban) élő lelkipásztorok mindkét nembeli leszármazottait nemesíti és címeradományban részesíti. A címeres nemeslevél a köztudatban, mint az erdélyi református lelkipásztorok nemeslevele vált ismeretessé. Így tekintette már igen korai időktől fogva a közvélemény. Ezt a hiedelmet erősítette az a tény is, hogy az oklevelet feltehetően a mindenkori erdélyi református püspökök levéltárában a legértékesebb iratokkal együtt őrizték az ún. püspöki ládában. Ennek köszönhette megmaradását, miközben a püspöki levéltár több alkalommal elpusztult. A levéltár 17. századi kezelője az oklevél hátlapjára írott rövid tartalmi kivonatban „a református papoknak és utódai-
 knak adományozott levél”-ként minősítette, amellyel Bethlen Gábor, a kálvinista fejedelem a református lelkipásztorokat nemesítette.²⁶

Martonfalvi Tóth György

Egyenesen álló, kék színű katonai pajzsot, melynek mezején, vagyis udvarán gomolygó felhőkből kiemelkedő fél oroszlán baljával az úrasztaláról a bibliát veszi el, jobbában pedig kardot nyújt az első lábai felé leszálló angyal, akinek bal oldalán arannyal felírva ezek a szavak olvashatók: tudománnyal és fegyverrel kell küzdeni. A pajzsos levő katonai sisakot különféle gyöngyökkel és értékes kövekkel ékesített királyi korona fedi. A sisak ormáról a pajzs mindkét szélén szépen lefutó szalagok, vagyis foszlányok azt csinosan körülfogják és díszítik, amiképpen mindezek levelünk elején, vagyis homlokzatán, a képíró kezével és művészetével, a saját színűkkel helyesen és szabályosan lefestve szemlélhetők.²⁷

Martonfalvi Tóth György professzornak és családtagjainak, aki a váradi, majd a debreceni kollégium rektora volt, Apafi Mihály 1666. január 2-án Fogarason adományozott kék, hegyes végű barokk tárcsapajzsban palástos papi sapkával

²⁶ Tonk Sándor: Bethlen Gábor címeres nemeslevele a lelkipásztorok utódai számára. In: *Cselekvő hit. Emlékkönyv Csiba Kálmán püspöki szolgálatáról*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár 2000, 225–234.

²⁷ Uo. 74–75.

fedett fejű férfialak látszik, aki jobbában írotollat, baljában az írópadra helyezett nyitott könyvet tart.²⁸

A heraldikai példák azt mutatják, hogy a Vas megyei református gyülekezetek által használt szimbólumok a magyar heraldikai hagyományok nyomdokain haladva hordozzák a bibliai jelentéstartalmakat, megismerésük gazdagabbá teheti a korszakról bennünk élő képet.

---

²⁸ Uo. 106–107.